

Міністерство освіти та науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Психолого-природничий факультет
Кафедра екології, географії та туризму

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри

(підпис) Лико Д.В.
(ініціали, прізвище)
«15» серпня 2023 р.

Пояснювальна записка
до дипломної роботи бакалавра

зі спеціальності 014 «Середня освіта (Географія)»
на тему: «Методика вивчення в шкільній географії особливостей народжуваності в країнах ЄС та Україні»

Виконав : студент IV курсу, групи Г-41
(шифр групи)

Маринич Іван Данилович
(прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис)

Керівник доктор сільськогосподарських наук, професор кафедри екології,
географії та туризму РДГУ Лико Д.В.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

(підпис)

Рецензент кандидат сільськогосподарських наук, професор кафедри екології,
географії та туризму РДГУ Лико С.М.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

(підпис)

Засвідчую, що кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Студент
(підпис)

Оцінка за результатами захисту:
Національна шкала верніченко
Кількість балів: 92
Оцінка: ЄКТС A

Рівне – 2023 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «НАРОДЖУВАНІСТЬ»	6
1.1 Народжуваність як бісоціальний показник демографічної ситуації країн. Основні концепції демографічних процесів.....	6
1.2 Характеристика факторів, що впливають на народжуваність.....	12
1.3 Особливості народжуваності в Україні та розвинених країнах.....	16
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ НАРОДЖУВАНOSTI	22
2.1 Джерела відомостей про народжуваність.....	22
2.2 Показники, що використовуються для оцінки народжуваності та факторів, що впливають на її інтенсивність.....	28
2.3 Методологічні підходи до аналізу народжуваності країн.....	32
РОЗДІЛ 3 ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НАРОДЖУВАНOSTI США ТА УКРАЇНИ ТА ЇХ ВИВЧЕННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ	35
3.1 Проблеми демографічної політики країн.....	35
3.2 Просторовий аналіз сумарного коефіцієнта народжуваності досліджуваних країн.....	38
3.3 Просторовий аналіз факторів, які впливають на народжуваність.....	40
3.4 Інтегральний аналіз народжуваності та факторів, які впливають на її інтенсивність.....	50
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59
ДОДАТКИ	64

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасне суспільство втягнуте у постійний процес змін, який ніколи не припиняється. Стадії перетворень у більшості випадків обертаються низкою певних соціальних, психологічних та демографічних втрат. У більшості розвинутих країн та тих, що розвиваються, в тому числі і в Україні, однією із нагальних демографічних питань є проблема зменшення кількості населення через депопуляцію та супровідний прискорений процес старіння населення. Депопуляційні напрями нашого часу властиві більшості країн, і, відповідно до статистичних даних Організації Об'єднаних Націй, наступні десять років масштаб цієї депопуляції та межі охоплення нею країн збільшуватимуться, а XXI століття носитиме назву «століття старіння» населення.

Народжуваність — один із найважливіших, визначальних показників демографії, який стоїть поруч із смертністю. Іншими словами, народжуваність — це режим відтворення населення. Демографи звернули увагу на те, що народжуваність, будучи процесом біологічним, набуває у суспільстві соціального змісту та регулюється комплексом соціальних, релігійних, національних та інших норм.

У економічно розвинених країнах на сучасному етапі спостерігається зниження народжуваності. Така тенденція обумовлена впливом на народжуваність багатьох чинників, які призводять до негативних наслідків, що мають значення для ефективного функціонування суспільства. У зв'язку з цим у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі активно обговорюються питання народжуваності та факторів, що впливають на її інтенсивність.

Актуальність роботи обумовлена тим, що протягом кількох десятиків років вчені закликають звернути увагу на скорочення народжуваності у розвинутих країнах. Скорочення народжуваності у цих регіонах супроводжується деформацією вікової структури населення, збільшенням у

населення частки осіб похилого віку. Це націлює нас на глибокий аналіз народжуваності та виявлення факторів, що впливають на неї, що необхідно при побудові моделей демографічної ситуації, прогнозуванні, плануванні демографічної політики країни та інших демографічних дослідженнях.

Актуальність визначеної проблеми, її недостатня вивченість та прогнозування зумовили вибір теми нашої кваліфікаційної роботи: «Географічні особливості народжуваності розвинутих країн та України».

Метою дослідження є вивчення географічних особливостей народжуваності у розвинутих країнах та Україні.

Для досягнення мети були поставлені такі **завдання**:

1. Проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи до вивчення факторів народжуваності.
2. Розглянути особливості динаміки та сучасні тенденції зміни народжуваності в розвинутих країнах (на прикладі США) та Україні.
3. Визначити фактори, які мають найбільший вплив на народжуваність.
4. Розробити методологічний підхід для просторового та інтегрального аналізів народжуваності та факторів, що впливають на її інтенсивність.

Для вивчення географічних особливостей народжуваності розвинутих країн обрано розвинену країну США. Територія США репрезентативна для дослідження, оскільки США — країна «великої сімки», яка за чисельністю населення посідає третє місце (336 млн); відносно високий сумарний коефіцієнт народжуваності (1,8), порівняно з європейськими значеннями (1,4);

формування населення за рахунок міграційного припливу з Європи, Африки, Латинської Америки та інших регіонів земної кулі; високий рівень досліджень у галузі проблем населення; наявність систематичного статистичного матеріалу щодо народжуваності; різноманітність факторів, що впливають на народжуваність.

Об'єктом дослідження є населення розвинених країн та України.

Предмет дослідження — процес народжуваності та фактори, що її зумовлюють.

Для досягнення поставленої мети та завдань нашого наукового дослідження ми використовували низку наукових методів дослідження, серед яких:

- теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення та систематизація отриманої інформації з наукової літератури; порівняння та зіставлення різних поглядів дослідників на дану проблему;
- емпіричні: просторовий аналіз сумарного коефіцієнта народжуваності; інтегральний аналіз народжуваності; метод оцінки умов життя населення.

Практичне значення дослідження полягає у обґрунтуванні географічних особливостей народжуваності, вивченні різноманітних факторів впливу на рівень народжуваності та їх врахування у подальшій розробці даної проблеми.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, десяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст роботи викладено на 58 сторінках. Загальний обсяг роботи — 71 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «НАРОДЖУВАНІСТЬ»

1.1 Народжуваність як бісоціальний показник демографічної ситуації країн. Основні концепції демографічних процесів

Народжуваність є одним із найважливіших демографічних процесів, який поряд зі смертністю визначає режим відтворення населення. Зниження народжуваності в розвинених країнах стимулювало демографічні дослідження, орієнтовані на вивчення закономірностей і кореляцій показника народжуваності з різними чинниками. Виявлено, що народжуваність є складним «демографічним феноменом», що має біологічну природу та сувору соціально-економічну регламентацію.

Академічний тлумачний словник української мови подає таке визначення поняття: «Народжуваність — це відносна кількість народжень за певний відрізок часу» [34, с. 175]. У вільній енциклопедії поняття народжуваності визначається як «процес дітородження в сукупності людей, що складають покоління (генерацію) або в сукупності поколінь — населення (людність)» [23].

На сучасному етапі в розвинених країнах, для яких характерна досить низька смертність, зросла роль народжуваності і цей процес став провідним компонентом, який визначає відтворення населення, його режим, загальний напрямок еволюції чисельності населення та його статеві-вікової структури.

Специфіка вивчення процесу народжуваності у тому, що народжуваність, будучи демографічним процесом, має біологічну основу, сутність якої можна визначити як інтенсивність процесу появи нових особин у популяції за рахунок розмноження.

З розвитком наукових уявлень поняття народжуваності змінювалося. Специфіка завдань та об'єкта дослідження демографії визначило зростання значущості соціально-економічної складової та уникнення натуралістичної концепції. Частка соціальних та біологічних факторів у детермінації народжуваності не постійна та змінюється у процесі розвитку суспільства, його структури, залежить від особливостей соціальних інститутів, специфіки інституту сім'ї та шлюбу.

Ідеї обліку народжуваності були поширені у багатьох розвинених стародавніх цивілізаціях: Китаї, Індії, Персії, Єгипті, Греції, Римі та ін. У середні віки підрахунком народжень і смертей традиційно займалися релігійні інституції. Пізніше, коли провідні країни стали активнішими на політичній арені, а відкриті військові конфлікти поступилися місцем холодному економічному протистоянню, народжуваність була визнана одним з факторів, що визначають економіку та політичну стабільність країни. З початку 19 століття, провідні європейські країни та їх колонії зобов'язували своїх громадян офіційно реєструвати народження у державних бюро. За підсумками зібраних статистичних даних проводилися аналітичні дослідження, будувалися прогнози, формувалися концептуальні демографічні теорії: економічна теорія народжуваності, теорія «цінності» і «вартості» дітей, теорія демографічного переходу та інших [14, с. 8].

Однією з центральних концептуальних основ демографії з 70-х років минулого століття і дотепер є теорія демографічного переходу. Термін був запроваджений американським демографом Френком Ноутстейном у 1945 році. У початковому формулюванні теорія демографічного переходу була докладним описом механізмів зміни смертності і народжуваності, що супроводжувалося обговоренням того, як ці зміни вплинуть на демографічний розвиток світу в майбутньому. Проте дослідники розглядали цей перехід як продукт широкого комплексу соціальних та економічних змін. Робота Енслі Коула, присвячена рушійним силам змін народжуваності та їх причин, стала ключовою для цього напрямку досліджень [4, с. 144].

Метою Принстонського проекту з вивчення європейської народжуваності (Princeton European Fertility Project) був розгляд зміни народжуваності як прямого наслідку соціальних та економічних змін (див. Додаток А) [3, с. 60].

Концепція демографічного переходу розкриває механізм демографічної стабілізації, розбиваючи динамічний розвиток показників приросту на чотири стадії з характерними та прогнозованими переходами у проміжках. Для кожної стадії характерна певна залежність показників народжуваності, смертності та їхнього приросту [39, с. 5-7].

Перший етап: приріст народжуваності перевищує приріст смертності, відзначається зростання чисельності населення.

Другий етап: приріст смертності знижується, але інтенсивність зниження народжуваності вища. Таким чином, зростання чисельності населення сповільнюється, спостерігається підвищення середнього віку чи старіння населення.

Третій етап: через вікову структуру населення, залишену після переходу з другого етапу, зростає смертність населення, але знижується інтенсивність спаду народжуваності — демографічні процеси стабілізуються, народжуваність і смертність прагнуть рівності.

Четвертим етапом є стабілізація природних рухів населення, народжуваність і смертність зрівнюються у значеннях та динаміці — чисельність населення постійна, незмінна чи зазнає незначних флуктуацій.

Однак для країн із різним соціально-економічним рівнем характерна відмінність швидкості та темпів подолання етапів демографічних переходів. Для розвинених країн демографічний перехід уможливив існування суспільства, що різко відрізняється від минулого: з високим рівнем життя, освіченим та поінформованим населенням, що склалися консолідованою пенсійною та іншими системами.

Аналіз, виявлення та оцінка впливу різних соціально-економічних факторів на демографічні процеси допомагають регулюванню та інтенсифікації процесів демографічного розвитку та переходів [32, с. 23].

В даний час виділяють два основні підходи, на яких базуються теорії демографії: економічний та соціально-психологічний.

Економічний підхід виходить із визнання залежності демографічних процесів від економічного чинника. Класичний економічний підхід базувався на двох протилежних теоретичних позиціях.

Відповідно до першого підходу, надмірна народжуваність є гальмом економічного розвитку та джерелом бідності держави. Ідея Т.Р Мальтуса у тому, що висока народжуваність є чинником, стримуючим економічний розвиток, лягла основою мальтузіанства. Сутність вчення в наступному: зростання чисельності населення в геометричній прогресії створює надмірно високе навантаження на довкілля у забезпеченні засобами для існування, які в природних умовах прибувають арифметично. Прихильниками неомальтузіанського підходу є Х. Бешлоу, Х. Лейбенштейн, Р. Нельсон, Е. Фелпс та ін., які переконані, що високі темпи зростання населення знижують рівень життя [33, с. 10-11].

Згідно з другою теоретичною позицією — зростання народонаселення, поряд з впровадженням нових технологій у виробництво матеріальних благ, відкриттям нових ресурсів, є основним фактором економічного зростання, населення ж визнається екзогенним фактором економічного розвитку.

В економічній теорії демографічного розвитку Г. Беккер пояснював зниження народжуваності тим, що в процесі економічного розвитку зростає ціна людського часу, останнє перетворюється, поряд з матеріальними факторами, на самостійний чинник добробуту сім'ї та особистості. Внаслідок цього народження кожної дитини, яка забирає час у членів сім'ї (особливо матері), об'єктивно знижує її «граничну корисність». Репродуктивну діяльність сім'ї Г. Беккер розглядав як різновид поведінки споживачів, а дітей — як «специфічний товар тривалого користування». Він вважав, що при

зростанні доходу чи падінні цін на товари ціна дитини буде відносно падати, і сім'ї буде вигідно збільшити кількість дітей. Отже, у економічно розвинених країн із вищим рівнем доходів темпи природного приросту населення можуть прискоритися. Однак цього не сталося [9, с. 47-58].

Ідеї Г. Беккера були продовжені в теорії Р. Істерліна, яка отримала назву теорії коливання народжуваності. Відповідно до цієї теорії у ХХ столітті мали відбуватися циклічні повернення «бемі-буму» — сплеску народжуваності. Коли реальний дохід чоловіка виявляється вище за рівень його вимог, як було в 1940-1950 рр., це стимулює до зростання шлюбності і народжуваності. А якщо ні, а реальний дохід нижче очікуваного, зростає жіноча зайнятість і, відповідно, падає народжуваність. На думку, Р. Істерліна молоді люди викличуть другий «бемі-бум», який мав розпочатися у 1990-ті роки. Ця теорія Р. Істерліна була домінуючою в інтерпретації народжуваності США після Другої світової війни. Прогнози залишалися вірними до 1964 р., після чого народжуваність знову стала спадати швидкими в країнах Європи, Північної Америки та Австралії. Спад народжуваності почався в період безпрецедентного процвітання та економічного зростання і, через стагфляцію у 1970-ті рр., продовжився і у 1980-ті рр.

Таким чином, економічний підхід до дослідження народжуваності пов'язаний із недооцінкою соціально-психологічних факторів, релігії, національних традицій, духовних та психологічних потреб та інших неекономічних факторів.

Типологію чинників народжуваності запропонував демограф Б.Ц. Урланіс. Відповідно до його теорії, процес урбанізації належить до категорії умов; житлові умови та зростання освітнього та культурного рівня населення — до факторів зниження народжуваності; зміна структури потреб, викликана культурним зростанням — до субфакторів, а застосування контрацепції — до конкретних причин [35, с. 66].

На думку Т. Шульца, у розвинених країнах змінюється економічне мислення людей — це стосується і уявлень про вік шлюбу, про кількість

дітей у сім'ї та віковий розрив між ними, про величину сімейних ресурсів, призначених для інвестицій у дітей.

Соціально-психологічний підхід дослідження народжуваності у низці провідних факторів висуває такі показники як рівень життя, рівень праці або зайнятості, соціально-гігієнічна культура суспільства, рівень і доступність медичного обслуговування, характер та особливості особистого життя, історичні фактори, репродуктивна поведінка, етичні фактори, озброєні конфлікти та ін. Одним із авторів соціально-психологічного підходу у поясненні факторів народжуваності є Дж. Блейк. Певний інтерес викликає теорія цінності та вартості дітей, прихильниками якої є М. Кейн та Е. Мюллер. Відповідно до цієї теорії зростала роль психологічного чинника, однак надавалося важливе значення для економічної і соціальної мотивації репродуктивних установок.

У 1970-х роках. А.І. Антонов та В.М. Медків відзначають «факторний підхід», коли значення тих чи інших соціально-економічних чинників безпосередньо зіставлялися з показниками народжуваності [29].

Американські соціологи і демографи К. Девіс і Дж. Блейк представили модель проміжних змінних, яка є варіантом демостатистичного опису репродуктивного процесу, що є переліком подій, пов'язаних з формуванням і розпадом шлюбних спілок і з статевим життям в їх рамках (перший блок «проміжних змінних»); подій, пов'язаних із зачаттям або їх відсутністю (другий блок змінних); подій, пов'язаних із вагітностями та їх наслідками (третій блок змінних).

Теорія чинників народжуваності, розроблена Р. Фрідменом заснована на матеріалах міжнародного дослідження, проведеного в 41 країні світу, який сформулював висновок про те, що детермінанти народжуваності мають свою специфіку в окремих країнах і регіонах, але можна виділити і універсальні детермінанти: 1) демографічні характеристики сімейної пари; 2) соціальні та економічні характеристики пари; 3) характеристики інститутів, спільнот регіону, нації; 4) культурні фактори [28, с. 41-49].

Урбаністична концепція демографічних процесів ставить демографічні процеси у залежність від урбанізації, аргументуючи це тим, що нуклеарна сім'я та репродуктивні установки на малодітність характерні для міського способу життя. Однак дана концепція працює в умовах великих, найбільш економічно розвинених міст. Окрім таких є ще й інші типи міст, наприклад, міста з підвищеною часткою у їхньому населенні мігрантів із сільської місцевості. У способі життя населення такого міста помітно менший вплив міських стереотипів репродуктивної поведінки [8, с. 94].

Проаналізовані теоретичні концепції демографічних процесів покладено основою вивчення народжуваності у розвинених країнах та Україні.

1.2 Характеристика факторів, що впливають на народжуваність

На процес народжуваності впливають різні фактори. Серед таких економічні, екологічні, географічні, політичні, ідеологічні тощо. Розглянемо основні чинники, що здійснюють безпосередній вплив на рівень народжуваності розвинутих країн та України.

Важливою характеристикою народжуваності є плодючість, під якою розуміють репродуктивний потенціал організму чи популяції, який вимірюється в людини числом гамет. Плодючість обмежена репродуктивним періодом, тривалість якого визначається межами репродуктивного віку, який залежить від генетичних особливостей та стану здоров'я подружжя. Репродуктивний вік жінок дорівнює інтервалу від 15 до 49 років [1, с. 33]. Так, оцінка біологічної продуктивності передбачає підрахунок яйцеклітин та рамок дітородного періоду життя організму. У середньому жінка за життя може народити від 0 до 35 дітей (за однодітних вагітностей). Багатодітна вагітність підвищує це значення, але несе із собою великі ризики для здоров'я матері, гармонійного розвитку та благополуччя плода. Середня видова плодючість людини визначається у 15-16 народжень однією жінкою. З

урахуванням стерильних жінок, мертвонароджень та інших фатальних ускладнень, природна сумарна народжуваність у світі склала 7-8 дітей на жінку. Сучасний середньосвітовий коефіцієнт сумарної народжуваності становить 2,45 дитини на жінку [37, с. 83]. Тобто біологічна плодючість людини як виду в більшості випадків не є головним фактором народжуваності, що лідерує.

У суспільстві народжуваність завжди соціально обумовлена, оскільки регулюється комплексом поведінкових чинників, наявністю сім'ї, релігійними нормами тощо.

Одним з чинників, що істотно впливає на народжуваність, є норми репродуктивної поведінки, які формуються під впливом панівних у суспільстві соціальних чи релігійних норм. Нині у переважно економічно розвинених країн утвердилася нова соціальна норма малодітності. Поліпшення економічної ситуації не стимулює народження нових дітей, якщо кількість дітей відповідає потребам подружжя [37, с. 140].

Для розвинених країн характерний феномен відкладення народження дитини на пізніший термін, доки не буде досягнуто більш важливих цілей для молодої сім'ї. Народжуваність багато в чому залежить від кількості жінок — потенційних матерів, тобто, жінок репродуктивного віку. Зазначено, що у віці 19-28 років, становлячи третину всіх жінок репродуктивного віку, забезпечується понад 70% всіх народжень дітей. Поряд із феноменом відкладання народження дитини спостерігається підвищення середнього віку матері при народженні первістка [46, с. 169].

За останні 20 років у західноєвропейських країнах середній вік першородної жінки збільшився на 3-5 років і досяг у Нідерландах 29 років, у Німеччині, Франції, Швеції, Іспанії та Японії — 28 років, у Греції, Португалії — 26 років. В Україні цей показник наближається до 27 років. Пацієнтки пологових будинків поступово стають старшими, хоча ще шість років тому українки народжували у віці 19-25 років. На думку західних дослідників,

саме цей фактор є провідним під час аналізу надзвичайно низького рівня народжуваності.

У Великій Британії жінкам, які вирішили народити до того, як їм виповниться 30 років, запропоновані спеціальні економічні бонуси від держави. Така практика вже існує в окремих європейських країнах і приносить свої плоди. Якщо ж ситуація не буде змінена докорінно, то саме цей фактор стане однією з головних причин тривалої демографічної кризи в розвинутих країнах та Україні.

Стан у шлюбі є фактором, що впливає на рівень народжуваності. Більшість дітей народжується у шлюбі, у повних сім'ях [2, с. 214]. Шлюб — це рівноправний союз між чоловіком і жінкою, укладений при вільній і повній згоді сторін у встановленому законом порядку з метою створення сім'ї, що породжує майнові та особисті відносини між подружжям. Існують такі форми шлюбу як юридичний шлюб та фактичний шлюб, або консенсуальний союз. Юридичний шлюб — відносини між чоловіком та дружиною, які встановлюються внаслідок реєстрації шлюбу в органах запису актів цивільного стану (РАЦСах). Консенсуальний шлюб — шлюб, у якому чоловік і жінка проживають одна з одною, але юридично не оформлюють відносини. Синонімами консенсуального шлюбу є такі поняття: фактичний шлюб, громадянський шлюб, шлюб, що не реєструється, консенсуальний союз, співжиття, партнерство [44, с. 49-64].

Шлюб та співжиття багато в чому визначають народжуваність. Близько 72% народжень припадають на жінок, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. Пряма кореляція зі шлюбністю спостерігається при розгляді статистики народження першої дитини: 66% первістків народжуються у жінок, які перебувають в офіційному шлюбі. Друга дитина у 80% випадків народжується у заміжніх жінок, що є ще вагомим підтвердженням тенденції підвищення народжуваності при високій шлюбності. Співжиття та партнерство також мають прямий зв'язок із підвищенням народжуваності [20, с. 2-4].

Рівень добробуту визначає народжуваність. З античних часів зазначено, що у багатих сім'ях дітей менше, ніж у сім'ях бідняків. А.Сміт підкреслював, що «бідність сприяє розмноженню», але сьогодні в розвинених країнах співвідношення «нижче за добробут — вище народжуваність» порушується. Класичним прикладом дії цієї тенденції вважатимуться зниження народжуваності США у період «великої депресії». Цей феномен спостерігається і сьогодні у розвинених в економічному плані країнах. Дію цієї тенденції можна пояснити тим, що у суспільстві підвищення добробуту сім'ї завжди супроводжується розширенням кола позасімейних інтересів, збільшенням витрат утримання і дітей.

Одним із факторів, який впливає на народжуваність, є урбанізація [11, с. 91-92]. В результаті індустріалізації, що вимагає великої кількості дешевих робочих рук, джерелом яких було село, швидкими темпами почало зростати міське населення. Бурхливе зростання міського населення супроводжувалося зміною способу життя людей, розривом сусідських зв'язків, відчуженістю людей, що насамперед відбилося у зниженні народжуваності у міських сім'ях. Особливістю народжуваності у місті є те, що вона складається переважно першими народженнями, тобто сумарна народжуваність не перевищує двох дітей на жінку в середньому. У селі ж значна частка жінок, які народжують вдруге, втретє.

Міграційні процеси відіграють важливу роль у підтримці чисельності працездатного населення, роблячи внесок у число народжень або збільшення чисельності спочатку невеликих когорт, народжених у період низької народжуваності [21, с. 86]. Більшість мігрантів переїжджають у молодих працездатних віках, імміграція призводить до збільшення «когорти дітей», особливо у віці від 15 до 40 років. Низька народжуваність у розвинутих країнах асоціюється із високим міграційним приростом [27, с. 167].

У нашій дипломній роботі для географічного аналізу факторів, що впливають на народжуваність, використані: шлюбність, урбанізація та міграція. Вибір даних чинників обумовлений тим, що вони характеризуються

кількісними показниками, та його дані можуть бути представлені у просторовому розподілі.

1.3 Особливості народжуваності в Україні та розвинених країнах

Рівень народжуваності розвинутих країн та країн, що розвиваються є неоднорідним. На це впливають фактори, описані у попередньому підрозділі. Розглянемо особливості народжуваності України та розвинених країн.

Відповідно до класифікації до розвинених країн відносяться такі три групи країн:

- 1) країни великої сімки: США, Японія, Франція, Німеччина, Італія, Великобританія, Канада;
- 2) економічно розвинені країни Європи: Швейцарія, Швеція, Бельгія, Нідерланди, Австрія, Скандинавські країни та ін.;
- 3) промислово розвинуті країни південної півкулі: Австралія, Нова Зеландія, ПАР (колишні колонії Великобританії) та держава Ізраїль.

Вивчення соціально-економічних процесів у науці здійснюється за моделями вже пройдених іншими країнами етапів і стадій. Економічно розвинені країни у цьому плані зазвичай є «першопрохідниками». Це тягне за собою певні методологічні труднощі: не маючи історичного прикладу наслідків розгортання досліджуваних процесів, прогнозування стає непростим завданням [38, с. 5-7]. Так, в 1938 році Шпенглер писав про неминучу депопуляцію, яка триватиме аж до 1953 року. Насправді ж природний приріст населення розвинених регіонах світу у цей період становив близько 8 людей на 1000 населення. Ноутстайн писав про те, як він недооцінив американську народжуваність, значно заниживши терміни бебі-буму після Другої світової війни. Надалі у 2010р. США було 40,5 млн. чоловік віком від 65 років і більше, але прогноз 1980р. передбачав лише 32,3 млн. осіб у цій віковій групі до 2010 р. [3, с. 525].

Загальні тенденції, що визначають динаміку народжуваності в розвинених країнах, нині пов'язані з економічним добробутом,

особливостями процесу становлення гендерної рівності та зміни у поглядах людей на сім'ю та дітей. У багатьох країнах змінилися погляди на відповідний вік народження дітей. Положення жінок і ступінь гендерної рівності також відіграють все більшу роль у прийнятті рішень про дітонародження в розвинених країнах, де жінки та подружні пари контролюють дітонародження з високим ступенем надійності, а аборт є доступним заходом переривання вагітності.

Зростання числа позашлюбних народжень, підвищення віку вступу до першого шлюбу, віку матері при народженні першої дитини, поширення остаточної бездітності та співжиття, а також зниження шлюбності та відкладання шлюбів — характерні тенденції для розвинених країн — змушують говорити про потенційний другий демографічний перехід. У 2022 році СКН впав до наднизького рівня ($СКН \leq 1,3$) у 18 країнах [12, с. 26].

Лутц і його колеги висунули гіпотезу «пастки» низької народжуваності в розвинених країнах, яка передбачає, що низька народжуваність, що довго зберігається, це результат дії трьох факторів:

- 1) негативної демографічної інерції, що веде до зменшення кількості жінок у репродуктивному віці і, таким чином, до меншого числа народжень;
- 2) змін у нормах народжуваності, пов'язаних із досвідом низької народжуваності в навколишніх сім'ях, які люди спостерігали у дитячому віці;
- 3) побоювання з приводу майбутніх доходів у поєднанні з високими домаганнями, що змушує людей вважати дітей недозвальною розкішшю.

Для вивчення факторів, що впливають на народжуваність, було обрано країну «великої сімки» - США. Вибір цієї держави обумовлений таким:

- за чисельністю населення США посідають третє місце (2016 р);
- відносно високий СКН – 1,8, порівняно з європейськими значеннями — 1,4;
- формування населення за рахунок міграційного припливу з Європи, Африки та Латинської Америки та інших регіонів земної кулі;
- високим рівнем досліджень у галузі проблем населення;

- наявність систематичного статистичного матеріалу щодо народжуваності;
- різноманітність факторів, що впливають на народжуваність.

Міжнародним валютним фондом Україну було віднесено до групи Emerging and Developing Europe, тобто до групи країн Нової Європи, що розвиваються [7, с. 17]. Така група країн, в тому числі і Україна, характеризується низьким рівнем життя, однак вищим, ніж у слаборозвинених країнах; політичною нестабільністю; слабкою та нестабільною інституційною базою; середнім рівнем ІРЛ; зменшеним валовим внутрішнім продуктом на душу населення; високим рівнем безробіття; високими показниками нерівності; високим рівнем злочинності; середнім рівнем освіти та підготовки; динамічним та нестабільним зростанням ВВП [13, с. 69].

Демографічний фактор — чи не найважливіший чинник забезпеченості постійного та безпечного вдосконалення держав. Оптимальний демографічний розвиток необхідно досліджувати як один із головних інтересів країни, оскільки він виступає одночасно фактором та результатом функціонування держави [5, с. 74-77].

Проаналізувавши історичну, наукову та методичну літературу, ми виокремили чинники зниження народжуваності у розвинених країнах та Україні та систематизували їх за такими групами:

- біологічні;
- економічні;
- психологічні;
- соціальні.

Доволі часто в Україні потреба в народжуваності, у материнстві та батьківстві стоїть на одному рівні з іншими нагальними потребами населення [41, с. 135-138]. Більш багатший прошарок населення оцінює необхідну витрату часу та коштів на забезпечення дітей необхідним фізичним, розумовим розвитком, професійною підготовкою та зіставляють їх із

задоволенням особистих потреб у власному розвитку, проведенні вільного часу. А населення з нижчим рівнем достатку враховує елементарне забезпечення потреби в харчуванні, одязі, житлі. Однак, не варто розраховувати на автоматичне зростання народжуваності через підвищення життєвого рівня.

Зменшення рівня народжуваності можна вважати історичною тенденцією, яка відображається як у високорозвинених країнах, так і у тих, що розвиваються [6, с. 32]. Така проблема впливає не лише на створення негативної демографічної ситуації у країнах, але і несе за собою багато негативних соціальних та економічних наслідків.

Порівнюючи статистику основних демографічних показників України та інших країн Європи можна зробити висновок, що за основними показниками природних змін населення Україна займає найнижче місце (див. Таблиця 1.1) [40, с. 55].

Таблиця 1.1

Основні демографічні показники деяких країн Європи, в тому числі і України

	Загальний коефіцієнт народжуваності	Загальний коефіцієнт смертності	Загальний коефіцієнт шлюбності	Загальний коефіцієнт розлучень	Коефіцієнт дитячої смертності (на 1000 народжених)
Велика Британія	11,2	10,1			5,5
Італія	9,2	9,6			
Латвія	8,3	14,0	3,9	2,4	11,0
Німеччина	8,9	10	4,7		4,5

Україна	7,7	15,3	6,4	3,7	11,3
Франція	13,1	8,9	5,1		
Швейцарія	10,2	8,5	5,0	2,2	4,9

Науковці Інституту демографії та соціальних досліджень дійшли висновку, що загальна кількість народжуваних компенсує кількість померлих не більше, ніж на 50%. Це є перепорою для подальшого покращення демографічної ситуації в Україні.

Проаналізувавши динаміку народжуваності в Україні ми дійшли висновку, що даний процес регресує з кожним роком (див. Рис. 1). У Таблиці 1.2 подано порівняльну таблицю народжуваності в Україні в різних часових проміжках. Варто зазначити, що у ці дані не внесені відомості з тимчасово окупованих територій (АР Крим, частина Донецької та Луганської областей).

Таблиця 1.2

Народжуваність в Україні

Рік	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2021
Кількість народжень, тисяч	738,1	740,6	764,2	657,2	492,9	385,1	428,3	497,7	411,8	293,4	271,9
Коефіцієнт народжуваності на 1000 осіб	15,1	14,8	15,0	12,7	9,6	7,8	9,0	15,2	10,7	8,1	-
Коефіцієнт фертильності	-	1,95	-	1,85	1,40	1,12	1,21	1,44	1,51	1,22	-

ті на 1 жінку											
------------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Рис.1. Кількість народжень в Україні у 1950-2021 році

Чи не найважливішим фактором скорочення народжуваності в Україні у 2022 році стало російське вторгнення в Україну, яке відбулося наприкінці лютого 2022 року. Відомо, що війна не тільки підвищує рівень смертності, але й знижує народжуваність, оскільки у населення (в тому числі репродуктивного віку) через постійний стрес, невчасне та недостатнє лікування, низький доступ до якісної медицини погіршується стан здоров'я. Ще більша частка населення була змушена мігрувати за кордон через відкритий воєнний напад Росії на Україну. За окремими даними чисельність таких становить близько 8 млн. осіб.

На думку директорки Інституту демографії та соціальних досліджень Елли Лібанової, очікувати збільшення народжуваності, так званого «бемі-буму» в Україні після війни не варто, як це було, наприклад, після закінчення Другої світової війни чи інших війн минулих століть [19, с.2-3]. Директорка зазначає, бемі-буми після війни закінчились у минулому столітті. У той час протяжність війн вимірювалась роками, чоловік та дружина були довго у розлуці, і після повернення чоловіків з війни жінки народжували стільки дітей, скільки були спроможні зачати та виносити. Нині ж народжуються в більшості діти, яких бажають батьки. Також сучасні батьки турбуються не

так народженням дітей, як власним життям — особистісним розвитком, дозвіллям, освітою, кар'єрним ростом тощо [47].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ НАРОДЖУВАНОСТІ

2.1 Джерела відомостей про народжуваність

Уявлення про джерела інформації у тій чи іншій науці дозволяє оцінити можливості інформації, її переваги, межі використання та недоліки, зумовлені саме способами її збирання, придбання.

Статистичні дані демографічних показників народжуваності відображені у таких джерелах:

- переписи населення, що проводяться регулярно, зазвичай раз на 10, у деяких країнах — раз на 5 років;
- поточний статистичний облік демографічних подій (народжень, смертей, шлюбів та розлучень), що здійснюється безперервно;
- поточні реєстри (списки, картотеки) населення, які також функціонують безперервно;
- вибіркові та спеціальні обстеження.

Перепис населення — це загальний процес збирання, узагальнення, оцінки, аналізу та публікації демографічних, економічних та соціальних даних про все населення, яке проживало на певний момент часу в країні або її чітко обмеженій частині. Перепис показує цілу низку структур населення, що виходять за межі предмета демографії (етнічна та соціально-класова структури, розподіл населення по території та міграція, розподіл населення за галузями народного господарства та заняттями, безробіття, становище у занятті та ін.) [31, с. 9].

Існують основні вихідні положення проведення переписів населення. Серед них виділяють такі, як:

- всеохопленість — на території, де відбувається перепис, проводиться збір усіх відомостей про мешканців;
- одночасність — інформацію про мешканців вносять до конкретно встановленого моменту перепису, так званий критичний момент (наприклад, критичний момент перепису 2022 року — 23 години 59 хвилин 10 грудня);
- самовизначеність — дані респондентів вносяться у переписний лист тільки з особистих джерел інформації, при цьому не потрібно підтверджувати статус особи, що переписується;
- поіменність — фіксуються персональні відомості про кожного громадянина, які відразу вносяться до переписних листів;
- конфіденційність — усі дані, отримані шляхом опитування, зберігаються у таємниці, а їх результати подаються виключно в узагальненому вигляді;
- децентралізація — в Україні існує основний центр, який відповідає за організацію та управління процесом перепису населення.

Без перепису населення неможливо управляти сучасним суспільством. Перепис населення допомагає визначити кількість людей, які проживають на певному відрізку території, віковий та статевий склад населення, структура населення, рівень народжуваності та допомагає відзначати динаміку чисельності населення.

Під час перепису передбачається повне охоплення осіб, що проживають на певній території, наприклад, на відміну від соціологічних досліджень, де використовують вибірку сукупність опитуваних (кожен десятий, сотий, тисячний мешканець тощо).

Опитування громадян під час перепису населення несе особистий характер. Тим, хто займається переписуванням, необхідно підійти до

кожного громадянина особисто та отримати від нього достовірну інформацію шляхом особистого інтерв'ю. Дані, отримані таким шляхом, вважають найбільш достовірними. За допомогою цієї інформації можна побачити структуру населення не тільки в країні в цілому, але й в окремих областях чи містах.

Відповідно до Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення», обов'язковими запитаннями програми Перепису населення є склад та родинні стосунки членів домогосподарств, стать, вік, дата і місце народження, сімейний стан, етнічне походження, мовні ознаки, громадянство, освіта, джерела засобів для існування, зайнятість, міграційна активність, житлові умови. Здійснити перепис населення можна декількома методами, наприклад, обходом (безпосереднім відвідуванням) будинків та житлових споруд, отриманням відповідей респондентів в усній або письмовій формі, заповненням переписної документації тимчасово переписним персоналом, використанням головних персовальних даних з використанням електронного інформаційного ресурсу [10, с. 446].

В Україні за період від проголошення незалежності до наших днів було проведено єдиний Всеукраїнський перепис населення. Він проводився у 2001 році. За даними, опублікованими в період 2002-2004 років на території України проживало 48,4 млн осіб. ООН рекомендує проводити перепис населення один раз на десять років. Наступний перепис планувався в Україні на 2011 рік, а у 2009 році було проведено пробний. Однак, загальнонаціональний так і не відбувся. Його перенесли з 2011 на 2012 рік, потім на 2013, 2016 роки. Але у 2015 року постановою Кабінету Міністрів запланований на 2016 рік перепис було перенесено на 2020 рік, а перед цим у 2019 році було проведено пробний перепис населення. Дані збирались за допомогою комбінованого методу. Використовувались інноваційні технології збору інформації про населення. Насамперед, це дані, які надали мобільні оператори, Державна служба статистики, Пенсійний фонд та реєстр фізичних осіб. До розрахунку не бралися особи, які проживають на тимчасово

окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях та АР Крим. Пробний перепис населення показав, що станом на 1 грудня 2019 року в Україні проживає 37,2 млн осіб. Однак, і у 2020 році запланованого загальнонаціонального перепису населення не відбулося. Постановою Кабінету Міністрів його перенесли на 2023 рік.

Під час проведення перепису беруться до уваги декілька категорій населення. Найперше, це населення, що проживає в населеному пункті незважаючи на те, де вони фактично перебувають під час перепису. Друга категорія — наявне населення, тобто особи, які фактично перебувають у певному населеному пункті під час проведення перепису. Третя категорія — особи, які на тимчасовій чи постійній основі зареєстровані в населеному пункті незалежно від їх фактичного місця знаходження.

Поточний облік населення є джерелом статистико-демографічної інформації у міжпереписні роки. Це відомості про народження, смерті, шлюби та розлучення, що реєструються в державних органах у міру виникнення цих подій. Основною метою такого методу збору даних про населення є одержання достовірної швидкої інформації про чисельність, про віковий склад населення, про основні демографічні процеси.

Кожна демографічна подія, чи це шлюб, чи народження, чи смерть обов'язково повинна реєструватись у відповідних органах. В Україні такий орган носить назву РАЦСу, тобто реєстрація актів цивільного стану. Зареєструвати народження дитини можна у тій місцевості, де вона народилась або де проживає один з батьків. Для цього необхідно надати у відповідний орган медичне свідоцтво про народження дитини не пізніше, ніж місяць після її народження.

Зареєструвати смерть особи можна за місцем проживання того, хто помер, або за місцем її смерті. Для цього необхідно надати лікарське свідоцтво про смерть не пізніше трьох днів після припинення життя.

Реєстрацію шлюбу можна здійснити у будь-якому органі РАЦСу країни. Зареєструвати припинення шлюбу, тобто розлучення, можна за

місцем проживання одного з подружжя або у місці, де державно зареєстрований шлюб. Для цього необхідна заява від подружжя або рішення суду (у випадках, які передбачають розривання шлюбних відносин через суд).

Існують додаткові джерела отримання інформації про демографічні процеси, в тому числі і народжуваність.

Вибіркові обстеження дозволяють отримати таку інформацію. За допомогою даного методу глибинно аналізуються демографічні події, відбувається вивчення актуальних демографічних проблем. Наприклад, проблема переважання смертності над народжуваністю, внаслідок чого виникає від'ємний приріст населення. Об'єкт вибірових обстежень — частина населення. Прикладом збору інформації шляхом вибірового обстеження є його використання для підготовки та проведення перепису населення (так звані мікропереписи населення).

Інформацію про окремі демографічні та соціальні групи населення можна отримати за допомогою спеціалізованих документів — списку платника податків, списку військовозобов'язаних, списку здобувачів освіти тощо. Однак, як зазначено вище, такі списки дають інформацію не про все населення країни, а про окремі його групи.

Зібрати інформацію про населення можна за допомогою реєстрів. Регістри — це своєрідна картотека, де міститься інформація про кожну особу, яка проживає на тій чи іншій території. У реєстрах записують основну інформацію по демографічних характеристиках особи. Це стать, вік, сімейний стан, освіта, наявність чи відсутність дітей тощо. Для реєстрів необхідно постійно оновлювати інформацію.

Крім основних джерел інформації про народжуваність, є й інші ресурси:

- видання інформаційно-довідкового характеру. До найважливіших міжнародних публікацій інформаційно-довідкового характеру належать, перш за все, демографічний довідник Організації Об'єднаних

Націй, який випускається щорічно, починаючи з 1948 року. В ньому разом із методологічною частиною містяться відомості про загальну чисельність населення у всіх країнах світу, його структурний склад, а також природний та механічний рух. Демографічний щорічник ООН видається англійською та французькою мовами, на основі представлених країнами-членами ООН матеріалів та офіційних статистичних публікацій цих країн. Дані про динаміку загальної чисельності населення країн-членів ООН та її природний рух публікуються також у статистичному щорічнику «Statistical Yearbook» та щомісячному статистичному бюлетені ООН; щоквартальне видання інституту статистики та економічних досліджень «Etudes Statistiques» (Франція); Великосерійне інформаційне видання Бюро переписів Міністерства торгівлі США «Current Population Reports»;

- періодичні видання — журнал «Population Bulletin», інформаційно-бібліографічне видання «Population Index», загальнотеоретичне видання «Milbank Memorial Fund Quarterly», методичний журнал «Population Studies», що видається при Кембриджському університеті (Великобританія) та ін;
- методичні видання — дані щодо медичної статистики — у щорічнику Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), з демографії та економіки праці — у щорічнику Міжнародної організації праці та ін.
- науково-теоретичні — науково-теоретичний журнал «Population», що видається Демографічний інститут (Франція) та ін.

Отже, за допомогою різноманітних джерел відомостей про населення можна отримати достовірну, різноманітну і повну інформації про демографічну ситуацію та демографічні процеси, які відбуваються у країні, в тому числі і про народжуваність країни.

2.2 Показники, що використовуються для оцінки народжуваності та факторів, що впливають на її інтенсивність

З метою вимірювання рівня народжуваності населення у демографії застосовують цілу систему різноманітних показників. За підсумками кількісних даних проводяться статистичні розрахунки, демографічні показники. Демографічні показники розраховуються зі стандартною точністю до десятих часток проміле, або з одним знаком після коми десяткового дробу.

Для вивчення руху рівня народжуваності застосовують загальний коефіцієнт народжуваності. Розрахувати його можна за відношенням абсолютної кількості народжень до середньої чисельності населення за один рік. Вимірюється в проміле (формула 1).

Формула 1

$$n = \frac{N}{PT} * 1000\text{‰}$$

де N — кількість народжень за певний період T;

P — середня чисельність населення;

T — тривалість періоду (вимірюється в роках).

Існує певна інтерпретація значення загального коефіцієнта народжуваності:

> 16 % — низька народжуваність%

від 16 до 24% — народжуваність середня;

від 24 до 40% — народжуваність висока.

На значення загального коефіцієнта народжуваності впливає статевовікова структура населення, яка дає приблизне уявлення про рівень народжуваності.

Більш точні результати можна визначити за допомогою спеціального коефіцієнта народжуваності. Його обчислення відбувається за допомогою

співвідношення кількості народжень до кількості жінок репродуктивного віку (формула 2).

Формула 2

$$F = \frac{N}{WT} * 1000\text{‰}$$

де N — кількість народжень за період T;

W — кількість жінок репродуктивного віку (від 15 до 15 років);

T — протяжність періоду (вимірюється в роках).

Також в демографії існує сумарний коефіцієнт народжуваності, який вказує на середню кількість дітей, народжених однією жінкою за весь її репродуктивний вік.

Сумарний коефіцієнт народжуваності (СКН) можна обчислити в такому порядку: по-перше, підсумувати вікові коефіцієнти народжуваності; по-друге, помножити ці коефіцієнти на кожен віковий інтервал, виміряний у роках (множник при однорічному коефіцієнті буде дорівнювати одиниці, при чотирирічному — четвірці тощо); отриману суму поділити на 1000. Даний показник розраховується в середньому на одну жінку дітородного віку (формула 3).

Формула 3

$$\text{СКН} = n \sum_{15}^{49} F_x * 0,001$$

де СКН — сумарний коефіцієнт народжуваності;

F_x — віковий коефіцієнт;

n — довжина вікового інтервалу.

СКН — це об'єднаний заключний показник. Він будується за методом розрахунку реального та умовного поколінь. Представлена вище формула для розрахунку сумарних коефіцієнтів народжуваності є формулою умовного покоління, тому що у ній охоплюються весь віковий коефіцієнт народжуваності, що відносяться до різних реальних поколінь жінок, які умовно можуть відноситися до одного покоління, які ніби прожили в даному

одному календарному році, в році спостереження, весь репродуктивний період (з 15 до 50 років).

За розрахунком сумарного коефіцієнту народжуваності можна дізнатися, скільки дітей спроможна народити жінка за своє життя, розпочинаючи від 15 до 50 років. Розрахунок вірний за умови, що впродовж усього репродуктивного віку цього покоління віковий коефіцієнт народжуваності кожної вікової групи залишиться незмінним на рівні розрахункового періоду.

Для кількісної оцінки інтенсивності міграційних процесів використано показник частки мігрантів у структурі населення [43, с. 181].

Частка мігрантів розраховується як відношення кількості людей, які проживають на території, але народилися за її межами до загальної кількості населення (формула 4):

Формула 4

$$\text{ЧМ} = \frac{M}{N} * 100\%$$

де М — чисельність мігрантів;

N — загальна чисельність населення.

Деталізація показника дозволяє вводити додаткові коефіцієнти та поправки (на вік, стать, зайнятість, рівень життя, походження, тип міграції тощо).

Рівень урбанізації — це показник співвідношення частки міського населення до всього населення цієї території. Він визначає рівень соціально-економічного розвитку та прогресу. Розраховується як відношення чисельності міського населення до чисельності всього населення, наведеної до 100% (формула 5).

Формула 5

$$Y = \frac{N_{\text{м.н.}}}{N} * 100\%$$

де N_{м.н.} — чисельність міського населення;

N — загальна чисельність населення.

Загальні коефіцієнти шлюбності та розведення визначається як відношення числа шлюбів або розлучень до середньорічної чисельності населення (формула 6). Коефіцієнт шлюбності показує інтенсивність одруження в усьому населенні або окремих групах. Загальні коефіцієнти шлюбності і розлучень мають істотний недолік: середньорічна чисельність враховує все населення, в тому числі і дітей та підлітків, які не можуть одружитися і, отже, розлучитися. Вікові показники розлучень та шлюбності позбавлені цього недоліку:

Формула 6

$$\text{Ш}_x = \frac{\text{Ш}_x}{N_x} * 100\%$$

де Ш_x — віковий коефіцієнт шлюбності (розлучень);

ш_x — число шлюбів (розлучень) серед осіб віку x ;

N_x — середньорічна чисельність населення у віці x років.

До коефіцієнтів народжуваності відносять також і коефіцієнти народжуваності у шлюбі та поза його межами.

Коефіцієнт шлюбної народжуваності вчислюють шляхом співвідношення кількості народжень у шлюбі до кількості заміжних жінок, що перебувають у репродуктивному періоді (формула 7).

Формула 7

$$F_m = \frac{N_m}{W_m T} * 1000\%$$

N_m — кількість народжень у шлюбі за період T ;

W_m — кількість жінок репродуктивного віку, що перебувають у шлюбі;

T — довжина періоду (виміряна в роках).

За допомогою співвідношення кількості народжень поза шлюбом до кількості жінок репродуктивного віку, які не перебувають у шлюбі, можна визначити коефіцієнт позашлюбної народжуваності (формула 8).

Формула 8

$$F_n = \frac{N_n}{W_n T} * 1000\text{‰}$$

де N_n — кількість народжень поза шлюбом за період T ;

W_n — кількість жінок репродуктивного віку, які знаходяться не у шлюбі;

T — довжина періоду (виміряна в роках).

2.3 Методологічні підходи до аналізу народжуваності країн

Методика, що використовується для просторового аналізу народжуваності країн, включає кілька методологічних етапів.

Перший етап — відбір показників, що використовуються для аналізу народжуваності та факторів, що впливають на її інтенсивність. У дипломній роботі було обрано: СКН, рівень урбанізації, частка мігрантів, шлюбність.

Другий етап — вибір територіальних одиниць, для оцінки. У зв'язку з тим, що статистика демографічних показників ведеться за адміністративними одиницями, то у роботі для США використовували штати, а для України — області.

Третій етап — для кожного показника на основі кількісних показників складено оціночні шкали. Вихідним матеріалом для складання оціночних шкал є вираз кожного показника в кількісних показниках відповідної системи вимірювання (див. Додаток Б). Залежно від критичних (порогових) кількісних значень показників з позицій суб'єкта проводиться розбивка шкал на кілька ступенів. Щоб отримати шкалу оцінок, необхідно розбити шкалу вимірювань на ряд оцінювальних ступенів таким чином, щоб кожна з них мала значення вимірювань. Відповідно, шкали оцінок отримують інтервали. Для форми вираження оцінок використана вербальна оцінка: дуже висока, висока, середня, низька. Для США та України оціночні шкали показників представлені у таблицях 1-4.

Таблиця 2.1

Оцінна шкала сумарного коефіцієнта народжуваності США та України

США		Україна	
Кількісні значення	Вербальна оцінка	Кількісні значення	Вербальна оцінка
Менше 1,6	Низька	Менше 1,1	Низька
1,6-1,8	Середня	1,1-1,49	Середня
1,81-2,05	Висока	1,5-2,0	Висока
Більше 2,05	Дуже висока	Більше 2	Дуже висока

Таблиця 2.2

Оцінна шкала сумарної частки мігрантів США та України

США		Україна	
Кількісні значення	Вербальна оцінка	Кількісні значення	Вербальна оцінка
Менше 5	Низька	Менше 2	Низька
5-10	Середня	2-5	Середня
11-15	Висока	5-10	Висока
Більше 15	Дуже висока	Більше 10	Дуже висока

Таблиця 2.3

Оцінна шкала сумарного рівня урбанізації США та України

Кількісні значення, %	Вербальна оцінка
Менше 60	низька
60-80	середня
81-90	висока
Більше 91	дуже висока

Таблиця 2.4

Оцінна шкала вікового коефіцієнта шлюбності США

Кількісні значення, %	Вербальна оцінка
Менше 45	низька
45-50	середня
51-54	висока
Більше 54	дуже висока

Перший етап — оцінка показників кожної територіальної одиниці. Кожен штат США оцінили на основі запропонованих шкал (див. Додаток В).

Другий етап — складання карт-схем та його аналіз просторового розподілу показників. Використовуючи картографічну основу адміністративної карти США кожен штат забарвлюється в заданий колір, залежно від вербальної оцінки. Результатом є оціночні карти показників США: СКН, ВКШ, частки мігрантів, рівня урбанізації.

Третій етап — складання інтегральної карти. Дана карта відображає взаємозв'язок СКН та вибраних факторів: рівень міграції, шлюбна структура, рівень урбанізації.

Розглянуті методологічні підходи прийнято у дипломній роботі за основу аналізу народжуваності та вибраних чинників, що впливають її інтенсивність. Ця методика апробована у розділі 3 з прикладу США та України.

РОЗДІЛ 3 ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НАРОДЖУВАНOSTI США ТА УКРАЇНИ ТА ЇХ ВИВЧЕННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

3.1 Проблеми демографічної політики країн

У кожній країні, незважаючи на її рівень розвитку, територіальне розташування та інші фактори, провадиться демографічна політика. Вона має на меті створити сталі кількісні та якісні показники відтворення населення за допомогою різноманітних органів державного управління та соціальних інститутів (див. Додаток Е). Отримані показники дозволяють подолати негативні демографічні тенденції, які склались в тій чи іншій країні.

Проаналізуємо демографічну політику США та України.

Досягнення здорового та освіченого населення світу є важливою стратегічною метою США. Зусилля Департаменту у сфері демографічної політики сприяють просуванню інтегрованої стратегії уряду США щодо підтримки здоров'я жінок, включаючи охорону здоров'я матерів та добровільну інформовану допомогу в плануванні сім'ї, а також для боротьби з ВІЛ/СНІДом, особливо в країнах, що розвиваються. Сполучені Штати є найбільшим у світі донором як програм охорони здоров'я матері, так і програм планування сім'ї. США не схвалюють «стабілізацію» чи «контроль» населення. «Ідеальний» розмір сім'ї має визначатися бажаннями пари, а не уряду. Сполучені Штати рішуче виступають проти примусових демографічних програм.

Сполучені Штати підтримують Програму дій Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку (МКНР) 1994 року, яка була обговорена та прийнята 179 урядами. МКНР встановлює багато принципів, які є основою для міжнародних дискусій і дій з питань народонаселення. Сюди входить заохочення прав людини, гендерної рівності, міцних сімей, догляду та захисту дітей, права всіх пар і окремих осіб вільно й відповідально

вирішувати кількість, проміжок між народженням і час народження своїх дітей, а також мати інформацію та засоби, таким чином бути вільним від дискримінації, примусу чи насильства, а також діяльності з планування сім'ї, яка дотримується принципу добровільного вибору.

Демографічна політика Сполучених штатів координує дипломатичну роботу з питань народонаселення на міжнародному рівні та забезпечує керівництво просуванням мети уряду США сприяти розвитку здорового та освіченого населення. Співпрацює з партнерами в Міністерстві та інших відомствах США для досягнення цілей зовнішньої політики, пов'язаних із народонаселенням. Це включає роботу з забезпечення того, щоб підсумкові документи та резолюції, прийняті в ООН або інших міжурядових форумах, узгоджувалися з політикою США через інформаційно-роз'яснювальну роботу та діалог з урядовцями, багатосторонніми організаціями, неурядовими організаціями та іншими зацікавленими сторонами, залученими до демографічних питань, добровільного планування сім'ї, гендерної рівності та репродуктивних питань. та питання здоров'я матері [15, с. 7].

Поліпшення показників охорони здоров'я в найбільш бідніших країнах світу є ключовим пріоритетом Департаменту. Щороку в усьому світі внаслідок ускладнень вагітності та пологів помирає близько 300 000 жінок і три мільйони новонароджених. На додаток до 800 жінок, які помирають щодня, ще 20-30 страждають від тривалих виснажливих травм, пов'язаних з вагітністю. Дев'яносто дев'ять відсотків цих смертей трапляються в країнах, що розвиваються, особливо в умовах кризи; однак переважній більшості цьому можна запобігти [16, с.9-11]. Часто, коли помирає мати, її родина та громада також страждають, а діти, що вижили, стикаються з більшим ризиком бідності, зневаги або навіть смерті. Демографічна політика США прагне розширити зусилля, щоб зробити вагітність і пологи безпечнішими шляхом зміцнення систем охорони здоров'я для надання жінкам інтегрованих медичних послуг, включаючи розширення доступу до охорони здоров'я матері та добровільного планування сім'ї.

Уряд США продовжує співпрацювати з урядами, приватним сектором, міжнародними та неурядовими організаціями для покращення результатів охорони здоров'я та розширення можливостей жінок і молодих людей для повної реалізації свого потенціалу та сприяння соціальному та економічному розвитку.

Коли економіка починає падати, пари часто тимчасово відкладають народження дітей. Але в роки після Великої рецесії народжуваність так і не відновилася. Натомість народжуваність продовжувала знижуватися по всій країні, впавши до рекордно низького рівня в 2020 році. Державні бюджети почали відчувати наслідки цього тривалого падіння. Майбутня динаміка народжуваності є ключовим джерелом фіскальної невизначеності для штатів, оскільки менша кількість населення працездатного віку може зрештою поставити під загрозу податкову базу [17, с. 38].

Народжуваність є одним із кількох демографічних тисків, які зазнають штати: на додаток до нещодавнього зниження міжнародної міграції та середньої тривалості життя, ширше старіння населення та масштабний відхід бебі-бумів з робочої сили створюватимуть проблеми для штатів у довгостроковій перспективі. Минулого року загальне зростання населення США досягло рекордно низького рівня, оскільки пандемія загострила деякі з цих проблем.

У цьому короткому огляді розглядається історичне зниження народжуваності та його широкомасштабний потенційний вплив на державні бюджети [18, с. 19]. Менша кількість пологів може призвести до економії коштів: у багатьох шкільних округах спостерігається падіння кількості учнів, а різке скорочення підліткової вагітності вже допомогло обмежити зростання видатків на охорону здоров'я.⁵ Однак у найближчі десятиліття уряди можуть зіткнутися з проблемами ресурсів із меншим фондом працівники, ймовірно, пригнічують доходи, продажі та інші джерела податкових надходжень.

3.2 Просторовий аналіз сумарного коефіцієнта народжуваності досліджуваних країн

Коефіцієнт сумарної народжуваності (СКН) становить США 1,87 народжень на жінку (від 15 до 49 років). Значення СКН США вище, ніж середнє значення у розвинених країнах Європи (1,57 у 2015 році [47]), але нижче, ніж у світі (2,46 на 2015 рік [48]). На основі розробленої оціночної таблиці СКН кожному штату США було надано вербальну оцінку: дуже високий, високий, середній і низький (див. Додаток В, Таблиця 3.1). Ранжування штатів за рівнем показника СКН представлено у таблиці.

Таблиця 3.1

Ранжування штатів за рівнем народжуваності

Народжуваність, %	Штати	Кількість, од	Площа, км ²	Частка від площі країни, %
Дуже висока	Айдахо, Аляска, Небраска, Північна Дакота, Техас, Південна Дакота, Юта	7	3 434 311	34,94
Висока	Айова, Алабама, Аризона, Арканзас, Вайомінг, Вашингтон, Вірджинія, Вісконсін, Гаваї, Делавер, Джорджія, Іллінойс, Індіана, Кентуккі, Луїзіана, Міннесота, Міссісіпі, Міссурі, Мічіган, Монтана, Мехіко, Огайо, Оклахома, Північна Кароліна, Теннессі	29	3 960 066	40,28
Середня	Західна, Вірджинія, Каліфорнія, Колорадо, Коннектикут, Мен, Нью-Йорк, Орегон, Пенсільванія, Флорида, Південна Кароліна	10	1 631 409	16,59
Низька	Вермонт, Массачусетс, Нью-Гемпшир, Род-Айленд	4	804 789	8,19

На основі проведеного ранжирування штатів США складено картосхему, що відображає просторовий розподіл СКН.

Аналіз показав, що дуже високий СКН характерний для семи штатів: Айдахо, Аляска, Небраска, Північна Дакота, Техас, Південна Дакота та Юта.

Сукупна площа території штатів становить 343 4311 км² або 34,94% площі країни.

Високі значення СКН зазначені у двадцяти дев'яти штатах, їх сумарна площа становить 40,28% площі США або 3 960 066 км².

Таким чином, понад 75 % території США відрізняється високим і дуже високим показниками СКР, що займають центральну частину країни.

Однак для прибережних штатів США характерні середні та низькі значення СКН, частка якого в країні займає близько 25%.

Таблиця 3.2

Ранжування областей за рівнем народжуваності

Народжуваність, %	Області	Кількість, од	Площа, км ²	Частка від площі країни, %
Дуже висока	Закарпатська, Рівненська, Волинська	3	52 968	8,77
Висока	Чернівецька, Івано-Франківська, Хмельницька, Тернопільська, Одеська,	5	89 775	14,87
Середня	Херсонська, Вінницька, Житомирська, Львівська, Київська, Дніпропетровська	6	166 684	27,61
Низька	Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Сумська, Харківська, Черкаська, Чернігівська, Дніпропетровська	9	245 042	40,59

На основі проведеного аналізу ми дійшли таких висновків. В Україні три області характеризуються високим рівнем СКН. Це Закарпатська, Рівненська та Волинська області, розташовані на заході країни. Саме у цих областях найвищий рівень показників народжуваності. Також більша частина багатодітних сімей проживає саме на цих територіях.

Високим рівнем народжуваності характеризуються також переважно західні області: Чернівецька, Івано-Франківська, Хмельницька, Тернопільська та Одеська. Загальна частка цих територій складає більше 14% від площі всієї країни [22, с. 61].

Такі області, як Херсонська, Вінницька, Житомирська, Львівська, Київська та Дніпропетровська мають середній рівень народжуваності.

Решта областей характеризуються низьким рівнем СКН. Варто зазначити, що у таблиці відсутні дані з Донецької та Луганської областей та Автономної Республіки Крим (див. Додаток Г).

Отже, ми можемо зробити висновок, що рівень народжуваності скорочується з кожним роком [45, с. 129]. Більшість областей мають низький СКН. Ті області, що характеризуються високим рівнем народжуваності, територіально розміщені на заході країни. На це впливають безліч чинників, серед яких погляди та світогляд населення, релігійні норми, стабільність шлюбів, пільги багатодітним сім'ям тощо. Зрозуміти суть впливу різноманітних чинників та факторів можна за допомогою аналізу рисунку, зображеного нижче (див. Рис.2).

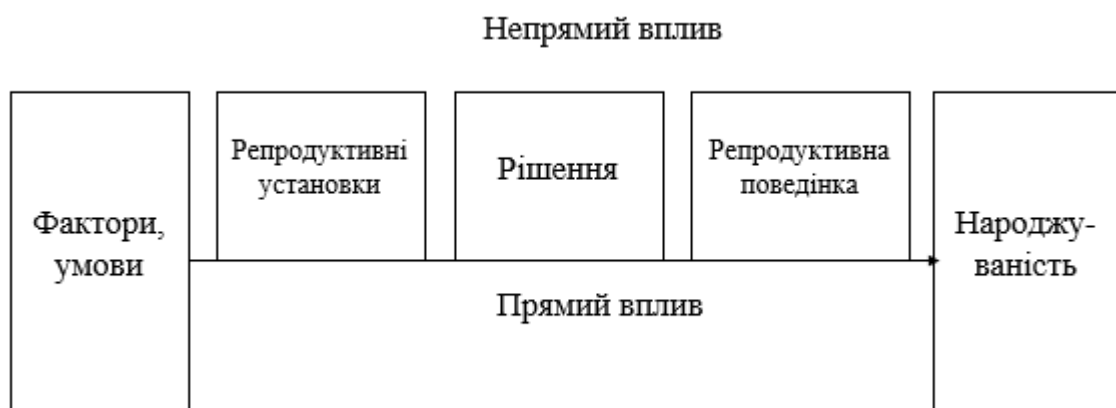

Рис.2. Вплив чинників на народжуваність

3.3 Просторовий аналіз факторів, які впливають на народжуваність

З метою аналізу СКН вибрано такі чинники: частка мігрантів, рівень урбанізації, шлюбна структура.

Міграція. США є країною, привабливою для мігрантів. Постійний приплив мігрантів з різних регіонів світу є важливим фактором формування та функціонування ринку праці, організації суспільних відносин і, ймовірно, впливає на природне відтворення населення. Іммігранти, як правило,

прибувають з менш розвинених країн, несучи із собою традиції, звичаї та особливості соціального устрою. Одним із відмінних факторів є відносно висока народжуваність. Так, середній коефіцієнт сумарної народжуваності в Мексиці, з якої в США проживає 31% іммігрантів (12 млн. осіб) [51], у 2015 році становив 2,21 дітей на жінку дітородного віку. [47] Вихідці з інших країн Латинської Америки становлять 9 млн. чи 24%, а середній СКР країн цього регіону 2,27 дітей на жінку [48].

На основі розробленої оціночної таблиці показника частки мігрантів кожному штату США було присвоєно вербальну оцінку: дуже висока, висока, середня та низька (додаток, таблиця). Ранжування штатів за рівнем показника частки мігрантів представлено таблиці 3.3.

Просторовий аналіз дуже високих показників частки мігрантів США показує, що близько чверті країни (15 штатів, загальною площею 2 394 048 км²) - це територія, де частка мігрантів у структурі населення понад 15%. Це такі штати: Гаваї, Західна Вірджинія, Каліфорнія, Массачусетс, Меріленд, Невада, Нью-Джерсі, Нью-Йорк, Техас, Флорида, Південна Дакота, Південна Кароліна, Юта.

Таблиця 3.3

Ранжування штатів за часткою мігрантів у структурі населення

Частка мігрантів, %	Штати	Кількість, од	Площа, км ²	Частка від площі країни, %
Низька	Айова, Алабама, Арканзас, Вайомінг, Вермонт, Вісконсін, Індіана, Кентуккі, Луїзіана, Міссісіпі, Міссурі, Монтана, Мен, Огайо, Північна Дакота	15	2 279 658	23,3
Середня	Айдахо, Аляска, Делавер, Джорджія, Канзас, Колорадо, Міннесота, Мічиган, Небраска, Нью-Гемпшир, Нью-Мехіко, Оклахома, Орегон, Пенсільванія, Північна Кароліна, Теннессі	16	4 397 646	44,7
Висока	Арізона, Вашингтон, Вірджинія, Іллінойс, Коннектикут, Род-Айленд	6	759 223	7,7
Дуже висока	Гаваї, Західна Вірджинія, Каліфорнія, Массачусетс, Меріленд, Невада, Нью-	13	2 394 048	24,3

Джерсі, Нью-Йорк, Техас, Флорида, Південна Дакота, Південна Кароліна, Юта			
--	--	--	--

На основі проведеного ранжирування штатів США складено картосхему, що відображає просторовий розподіл частки мігрантів (рис.4.).

Висока частка мігрантів (11-15%) характерна шести штатів: Арізона, Вашингтон, Вірджинія, Іллінойс, Коннектикут, Род-Айленд. Вони становлять 7,7% території країни чи 759 223км².

Середня частка мігрантів (5-10%) у 2015 році відзначалася у 16 штатах: Айдахо, Аляска, Делавер, Джорджія, Канзас, Колорадо, Міннесота, Мічиган, Небраска, Нью-Гемпшир, Нью-Мехіко, Оклахома, Орегон, Пенсільванія, Північна Кароліна, Теннессі. Сумарно площа цих штатів становить 4397646 км² і займає 44,7% території країни.

У п'ятнадцяти штатах у 2015 році частка мігрантів становила менше ніж 5%. Це 23,3% площі країни, 2279658км² території та такі штати: Айова, Алабама, Арканзас, Вайомінг, Вермонт, Вісконсін, Індіана, Кентуккі, Луїзіана, Міссісіпі, Міссурі, Монтана, Мен, Огайо, Північна Дакота.

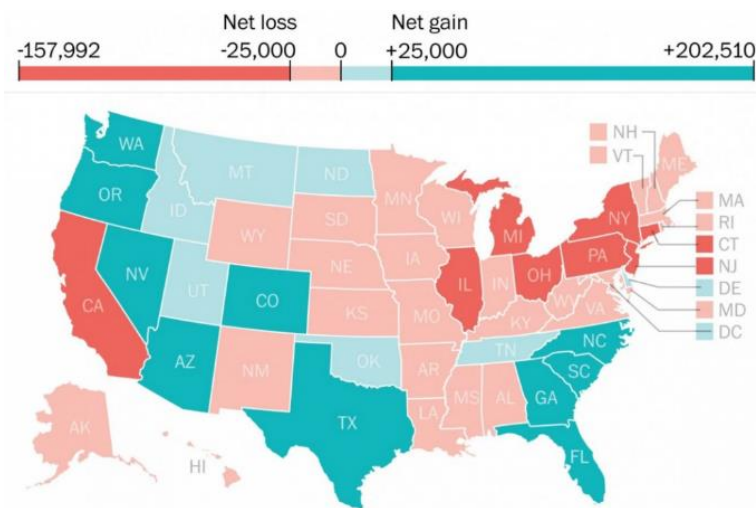

Рис.3. Територіальний розподіл показника частки мігрантів у штатах США на 2020 рік.

Підсумки: частка мігрантів найбільша у південних прикордонних штатах, що пов'язано з великим потоком мігрантів з Мексики та країн латинської Америки. Також висока частка мігрантів у економічно

розвинених районах сходу та південного заходу. Економічно розвинені райони є центрами тяжіння мігрантів як робочої сили.

Таблиця 3.4

Ранжування областей за часткою мігрантів у структурі населення

Частка мігрантів, %	Назва області	Кількість, од	Площа, км ²	Частка від площі країни, %
Низька	Закарпатська, Вінницька, Чернівецька, Хмельницька, Івано-Франківська, Житомирська, Рівненська, Волинська, Тернопільська, Львівська	10	187 611	31,08
Середня	Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська, Київська, Черкаська, Сумська	6	158 115	26,19
Висока	Харківська, Одеська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська	5	145 414	24,09
Дуже висока	Донецька, Луганська, АР Крим	3	79 401	13,15

Дуже висока частка мігрантів характерна для Донецької, Луганської областей та АР Крим. Загальна площа цих територій складає 79 401 км², що становить 13% від загальної площі країни. Такий розподіл в першу чергу пояснюється тим, що дані території з 2014 року перебувають під російською окупацією.

Висока частка мігрантів у прифронтових областях, що також можна пояснити бойовими діями поблизу. Це Харківська, Одеська, Запорізька, Миколаївська та Херсонська області. Їх частка складає 26% від загальної площі країни.

Середня частка мігрантів характерна для Дніпропетровської, Кіровоградської, Полтавської, Київської, Черкаської та Сумської областей. Загальна їх площа складає 158 115 км².

Решта областей мають низьку частку мігрантів.

Однак, загальна міграція в Україні залишається доволі високою. На це впливають багато факторів, таких як економічні, політичні, демографічні, соціальні чи географічне положення [42]. Народжуваність, смертність також

є одним із факторів, що впливає на міграцію населення. Економічна нестабільність та труднощі, з якими стикається Україна протягом усіх років своєї незалежності, змушують велику кількість людей переїжджати за кордон. Міграційний рух населення за 2021 рік зображено на рисунку.

Рис.4. Міграційний рух населення за областями України за 2021 рік

Особливу увагу варто приділити збільшенню міграційних процесів внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ. Багато людей були змушені виїхати з своїх домівок, щоб вберегти своє життя та життя дітей. Економічне неблагополуччя, спричинене війною, також призвело до великої міграційної хвилі, що пронеслася Україною. Також, одним із факторів, що спричило масову міграцію населення, стала гуманітарна криза. Велика частина житлового фонду та критичної інфраструктури була знищена. Усі перелічені вище фактори сприяли масовій міграції українців за кордон або в межах країни.

Шлюбна структура. Шлюбність є важливим фактором у зміні показників народжуваності. Висока шлюбність, зазвичай, співвідноситься з благополучною соціально-культурною обстановкою. На основі розробленої оцінної таблиці вікового коефіцієнта шлюбності кожному штату США було присвоєно вербальну оцінку: дуже високий, високий, середній та низький (додаток, Таблиця 3.5). Ранжування штатів за рівнем показника загального коефіцієнта шлюбності представлено Таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Ранжування штатів за рівнем шлюбності

Віковий коефіцієнт шлюбності, %	Штати	Кількість, од.	Площа, км ² .	Частка від площі країни, %
Дуже висока	Айдахо, Айова, Аляска, Арканзас, Вайомінг, Канзас, Кентуккі, Міссісіпі, Небраска, Невада, Нью-Мехіко, Оклахома, Техас, Південна Дакота, Юта	15	5 013 817	51,00
Висока	Алабама, Вірджинія, Вісконсін, Гаваї, Делавер, Джорджія, Індіана, Луїзіана, Міссурі, Меріленд, Нью-Джерсі, Огайо, Північна Дакота, Північна Кароліна, Теннессі, Південна Кароліна	16	1 700 893	17,30
Середня	Арізона, Вашингтон, Західна Вірджинія, Іллінойс, Каліфорнія, Міннесота, Монтана, Нью-Йорк, Флорида	9	2 034 745	20,70
Низька	Вермонт, Колорадо, Коннектикут, Массачусетс, Мічіган, Мен, Нью-Гемпшир, Орегон, Пенсільванія, Род-Айленд	10	1 081 120	11,00

Дуже висока шлюбність відзначається у штатах Айдахо, Айова, Аляска, Арканзас, Вайомінг, Канзас, Кентуккі, Міссісіпі, Небраска, Невада, Нью-Мехіко, Оклахома, Техас, Південна Дакота, Юта. Їхня сукупна площа – 5 013 817 км² або 51% від площі США. Висока шлюбність характерна для наступних шістнадцяти штатів: Алабама, Вірджинія, Вісконсін, Гаваї, Делавер, Джорджія, Індіана, Луїзіана, Міссурі, Меріленд, Нью-Джерсі, Огайо, Північна Дакота, Північна Кароліна, Теннессі, Південна Кароліна. Вони становлять 17,3% відсотка площі країни чи 1 700 893 км² [26, с. 66].

Середній рівень шлюбності (45-50%) відзначається у дев'яти штатах: Арізона, Вашингтон, Західна Вірджинія, Іллінойс, Каліфорнія, Міннесота, Монтана, Нью-Йорк, Флорида сумарною площею 2 034 745 км² що

становить 20,7% площі США. Низька шлюбність (менше 45%) у США характерна десяти штатів США: Вермонт, Колорадо, Коннектикут, Массачусетс, Мічиган, Мен, Нью-Гемпшир, Орегон, Пенсільванія, Род-Айленд. Площа їх у сумі займає 11% території країни (1 081 120 км²).

Загалом у США високий рівень шлюбності (див. Додаток Д). Найбільші значення показників характерні для центральних районів країни, високорозвинені східні та західні райони мають значення середню чи високу оцінку ВКБ. Південна частина країни характеризується вищою шлюбністю проти північ (крім Аляски).

За даними Державної служби статистики України за 2020 рік, найбільше шлюбів укладалося у Львівській, Київській та Івано-Франківській областях.

У Львівській області укладено 19,3 тис. шлюбів, у Київській області – 17,4 тис. шлюбів та у Івано-Франківській області – 15,5 тис. Шлюбів [24, с. 40].

На четвертому місці знаходиться Одеська область з 14,6 тис. Укладених шлюбів, на наступному – Харківська область (13,7 тис. шлюбів).

Детальніше ознайомитися з віковими коефіцієнтами народжуваності по областях можна у Додатку А.

Також варто зазначити, що структура шлюбів в різних регіонах України може відрізнятися в залежності від соціально-економічного розвитку, національного складу населення, рівня освіти, культурних та релігійних традицій тощо.

Загалом за один рік кількість шлюбів з розрахунком на 1 тис осіб, тобто коефіцієнт шлюбності, дорівнює 6,7. Відповідно до рисунку та таблиці, розміщеної у Додатку (див. Додаток), з 2005 року спостерігається спад коефіцієнта шлюбності.

Рис.5. Графік шлюбності та розлучуваності на 1 тис. осіб.

Урбанізація. США є однією з найурбанізованіших країн світу. Середній рівень урбанізації в країні на 2015 рік становить 68,5%. Понад 65% площі території країни має рівень урбанізації понад 60%. На основі розробленої оціночної таблиці рівня урбанізації кожному штату США було присвоєно вербальну оцінку: дуже високий, високий, середній та низький (додаток, таблиця 6). Ранжування штатів за рівнем урбанізації представлено таблиці 8.

Таблиця 3.6

Ранжування штатів за рівнем урбанізації

Рівень урбанізації, %	Штати	Кількість, од.	Площа, км ²	Частка від площі країни, %
Низька	Юта, Айдахо, Міннесота, Оклахома, Північна Дакота, Луїзіана, Техас, Вайомінг, Арканзас, Південна Дакота, Нью-Мехіко, Кентуккі, Айова, Орегон, Небраска	15	3 469 918	35,30
Середня	Пенсільванія, Алабама, Арізона, Індіана, Міссісіпі, Канзас, Нью-Джерсі, Монтана, Аляска, Північна Кароліна, Теннессі, Меріленд, Іллінойс, Західна Вірджинія, Вісконсін, Міссурі, Род-Айленд, Огайо, Джорджія, Південна	20	4 305 532	43,80
Висока	Вірджинія, Делавер, Каліфорнія, Колорадо, Массачусетс, Мічиган, Мен, Нью-Гемпшир, Флорида	9	1 375 040	13,00
Дуже висока	Нью-Йорк, Коннектикут, Вермонт, Гаваї, Вашингтон, Невада	6	680 085	7,9

Штати, що відрізняються дуже високим рівнем урбанізації, займають 7.9% площі або 680 085 км² території країни. Це Нью-Йорк, Коннектикут, Вермонт, Гаваї, Вашингтон, Невада.

Штати з високим рівнем урбанізації становлять 13% площі країни, це дев'ять штатів: Вірджинія, Делавер, Каліфорнія, Колорадо, Массачусетс, Мічіган, Мен, Нью-Гемпшир, Флорида. Їхня загальна площа становить 1 375 040 км².

Середня урбанізація займає територію 4 305 532 км² чи 43,8% країни. Характерна для наступних двадцяти штатів: Пенсільванія, Алабама, Арізона, Індіана, Міссісіпі, Канзас, Нью-Джерсі, Монтана, Аляска, Північна Кароліна, Теннессі, Меріленд, Іллінойс, Західна Вірджинія, Вісконсін, Міссурі, Род-Ай Південна Кароліна.

Низька оцінка рівня урбанізації характерна 35,3% площі країни чи 3 469 918 км². Менше 60% населення проживають у містах у п'ятнадцяти штатах США: Юта, Айдахо, Міннесота, Оклахома, Північна Дакота, Луїзіана, Техас, Вайомінг, Арканзас, Південна Дакота, Нью-Мехіко, Кентуккі, Айова, Орегон, Небраска [23].

США характеризуються високим рівнем урбанізації. Максимальні значення показника досягаються у високорозвинених штатах на сході та заході країни. Центральні штати, порівняно з периферійними районами, менш урбанізовані.

Проаналізуємо рівень урбанізації в Україні (див. Рис.6). Відповідно до даних, які надала Державна служба статистики, в Україні станом на 1 січня 2021 року загальний рівень урбанізації становить більше 69%.

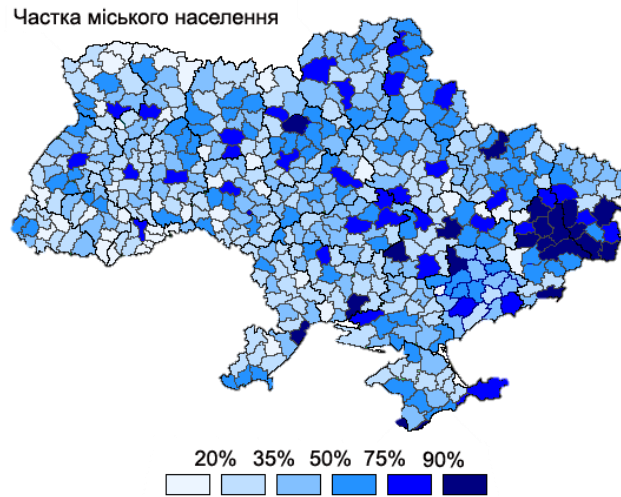

Рис.6. Карта рівня урбанізації в Україні

Найвищий рівень урбанізації спостерігаємо у місті Київ (100%), місті Севастополь (97%) та Дніпропетровській області (77%). Наступною є Луганська (76%), Харківська (75%) та Донецька (75%) області. Найнижчим рівнем урбанізації характеризуються Чернівецька (50%), Закарпатська (54%) та Івано-Франківська (57%) області [25, с. 159].

Зазначимо, що рівень урбанізації впливає на соціально-економічний потенціал областей, на їх інноваційну здатність та впровадження ефективної співпраці з іншими областями та країнами.

3.4 Інтегральний аналіз народжуваності та факторів, які впливають на її інтенсивність

За підсумками даних таблиці (див. додаток) залежно від рівня СКН і запропонованих чинників - ВКБ, частка мігрантів, рівень урбанізації штати США ранжовані на 9 груп.

Проведений аналіз дозволяє виділити такі географічні особливості народжуваності США (Таблиця 3.7). Дуже високий рівень СКН спостерігається у штатах Айдахо, Аляска, Небраска та Північна Дакота, де дуже висока шлюбність та невисокі (низький чи середній) рівень урбанізації та частка мігрантів. Характерно північних штатів центральної частини країни.

Крім того, дуже висока народжуваність характерна для центральних та південних штатів: Техас, Південна Дакота та Юта. На їх території також дуже високі показники шлюбності, низька урбанізація та показники частки мігрантів знаходяться у діапазоні дуже високих значень. Область дуже високої народжуваності становить 2 439 175 км² чи більше чверті країни (25.5%).

Високий рівень народжуваності визначається чотирма комплексами факторів. Для штатів Алабама, Вірджинія, Вісконсін, Джорджія, Делавер, Індіана, Луїзіана, Міссурі, Огайо, Північна Кароліна та Теннесі це висока шлюбність та невисокі значення рівня урбанізації та частки мігрантів. Сукупна площа штатів становить 1 551 638 км² і займає 15.3% площі країни.

У штатах Арканзас, Айова, Вайомінг, Канзас, Кентуккі, Міссісіпі, Нью-Мехіко та Оклахома спостерігається висока народжуваність через дуже високі значення шлюбності при невисоких урбанізації та частці мігрантів. З територією в 1 676 411 км² вони займають 16.8% площі США.

Таблиця 3.7

Ранжування штатів за рівнем народжуваності та визначальних її факторів

Оцінка факторів Н - НИЗЬКИЙ С - СЕРЕДНІЙ В - ВИСОКИЙ ДВ - ДУЖЕ ВИСОКИЙ		Штати	Площа, км ²	Частка від площі країни, %
Дуже високий СКН	Шлюбність В Урбанізація Н/С Частка мігрантів Н/С	Айдахо, Аляска, Небраска, Північна Дакота	1 323 142	14,3
	Шлюбність ДВ Урбанізація Н Частка мігрантів ДВ	Техас, Південна Дакота, Юта	1 116 033	11,2
Високий СКН	Шлюбність ДВ Урбанізація Н/С Частка мігрантів Н/С	Арканзас, Айова, Вайомінг, Канзас, Кентуккі, Міссісіпі, Нью-Мехіко, Оклахома	1 676 411	16,8
	Шлюбність ДВ Урбанізація ДВ Частка мігрантів ДВ	Невада, Гаваї, Нью-Джерсі	337 286	3,7

	Шлюбність В Урбанізація Н/С Частка мігрантів Н/С	Алабама, Вірджинія, Вісконсін, Джорджія, Делавер, Індіана, Луїзіана, Міссурі, Огайо, Північна Кароліна, Теннесі	1 551 638	15,3
	Шлюбність С Урбанізація С Частка мігрантів В	Арізона, Вашингтон, Іллінойс, Меріленд, Міннесота, Монтана, Мічіган	1 719 042	18,0
Серед- ній СКН	Шлюбність Н Урбанізація Н Частка мігрантів С	Орегон, Пенсільванія, Мен	465 955	4,1
	Шлюбність Н Урбанізація В Частка мігрантів В	Коннектикут, Колорадо	284 194	3,1
	Шлюбність С Урбанізація С/В Частка мігрантів ДВ	Флорида, Західна Вірджинія, Каліфорнія, Нью-Йорк, Південна Кароліна.	881 260	9,2
Низький СКН	Шлюбність Н Урбанізація В Частка мігрантів С	Массачусетс, Нью-Гемпшир, Род-Айленд, Вермонт	375 614	4,3

Штати Невада, Гаваї та Нью-Джерсі мають високу народжуваність за дуже високих показників трьох досліджуваних факторів: ВКР, урбанізації, частці мігрантів. Сумарна площа 337 286 км², займають 3.7% території, область має дискретний географічний розподіл.

Інші штати з високою народжуваністю (Арізона, Вашингтон, Іллінойс, Меріленд, Міннесота, Монтана, Мічіган) мають середні значення показників шлюбності та урбанізації при високих значеннях частки мігрантів. Їх загальна площа становить 1 719 042 км², вони займають 18% території країни.

Середня народжуваність спостерігається у штатах, умовах яких можна поділити на три групи. Середня частка мігрантів за низьких показників шлюбності та рівня урбанізації: Орегон, Пенсільванія, Мен. Площа території 465 955 км² або 4.3% площі США.

Дуже висока частка мігрантів за середніх значень показника шлюбності та середньої або високої урбанізації: Флорида, Західна Вірджинія,

Каліфорнія, Нью-Йорк, Південна Кароліна. Площа 881 260 км² становить 9.2% території країни.

Низька шлюбність при високих урбанізації та частці мігрантів зумовлює середній СКН у штатах Коннектикут та Колорадо. З територією 284 194 км² вони займають близько 3% площі країни.

Низька народжуваність характерна для штатів Массачусетс, Нью-Гемпшир, Род-Айленд та Вермонт. Тут низька шлюбність, високий рівень урбанізації та середні значення частки мігрантів. Територія 375 614 км² становить 4.1% площі США.

Проведений аналіз дозволяє виділити такі географічні особливості народжуваності США:

Дуже високий рівень народжуваності характерний для центральної частини США і визначається головним чином високими показниками шлюбності, низькою урбанізацією для штатів розташованих у прикордонній зоні високою часткою мігрантів.

Високий рівень народжуваності характерний для сходу центральної частини США і визначається головним чином високими показниками шлюбності та невисоким рівнем урбанізації. Проте більшість штатів (18%) залишається високої частка мігрантів. Дискретне розташування мають штати, де високий рівень урбанізації та частка мігрантів: Невада, Гаваї, Нью-Джерсі.

Середній рівень народжуваності характерний для приатлантичних та притихоокеанських штатів США і визначається головним чином низьким рівнем шлюбності, високим рівнем урбанізації та високою часткою мігрантів. Низький рівень народжуваності займає незначну площу, характерний для північного сходу, і визначається низьким рівнем шлюбності, високим урбанізації та незначною часткою мігрантів.

Таким чином, віковий коефіцієнт шлюбності дуже впливає на народжуваність у США. У шлюбі визначаються норми репродуктивної поведінки, котрі коригуються залежно від соціальних, національних та релігійних норм. Як показав аналіз, між рівнем урбанізації та шлюбності

простежується залежність – високий рівень урбанізації визначає низький рівень шлюбності та відповідно народжуваність, а низький рівень урбанізації – високий рівень шлюбності – високу народжуваність. Проте висока частка мігрантів у структурі населення може бути умовою як високої, і низької народжуваності. Тому для встановлення кореляції між народжуваністю та часткою мігрантів мають бути проведені подальші дослідження.

Рис.7. Сумарний коефіцієнт народжуваності у 2020 році

За даними Державної служби статистики України, загальна кількість народжених дітей в Україні у 2021 році склала 316 110. Найбільша кількість народжених зареєстрована у Львівській області - 29 385, Дніпропетровській області - 29 102 та Харківській області - 27 571. Найменша кількість народжених зареєстрована у Чернівецькій області - 6 059, Закарпатській області - 6 474 та місті Київ - 6 887 [30] (див. Додаток Б).

Варто зазначити, що народжуваність може змінюватися залежно від багатьох факторів, таких як демографічна ситуація, рівень життя населення, економічна ситуація, політична стабільність і так далі. Тому дані за 2021 рік можуть не відображати повну картину.

Україна, як і багато інших країн світу, стикається з проблемою зниження народжуваності. Є кілька причин, які можуть впливати на цей тренд:

1. Економічна нестабільність та висока безробітність: низький рівень доходів та невпевненість у майбутньому можуть знижувати мотивацію пар для народження дітей.
2. Поганий доступ до якісної медичної допомоги: жінки можуть утримуватися від народження дітей через страхи та невпевненість у медичному супроводі вагітності та пологів.
3. Зміни в соціальній структурі: зростання рівня освіти та рівності між статями, що може призводити до затримки віку шлюбу та народження першої дитини, а також зменшення кількості дітей на сім'ю.
4. Культурні зміни: відхід від традиційних цінностей та культурних звичок на користь нових цінностей та життєвого стилю, який може не враховувати важливість сімейних цінностей та бажання народження дітей.
5. Міграційні процеси: міграція працездатного населення за кордон та відхід від сільськогосподарської діяльності, що може впливати на зменшення кількості дітей у сім'ях.

Ці фактори можуть по-різному впливати на рівень народжуваності в Україні та можуть потребувати різноманітних заходів для вирішення проблеми.

ВИСНОВКИ

Отже, у нашій кваліфікаційній роботі ми дійшли таких висновків:

1. Проаналізувавши основні теоретико-методологічні підходи до вивчення поняття та факторів народжуваності. Народжуваність - комплексний показник, що залежить від багатьох факторів та умов. В даний час поняття народжуваність розглядається як складний процес, який має біологічну та соціальну складову. У біології народжуваністю називають інтенсивність процесу появи нових особин у популяції за рахунок розмноження. В демографії та соціології народжуваність визначається як масовий статистичний процес дітонародження в сукупності людей, що становлять покоління, або в населенні (сукупність поколінь).

2. Чинники, що зумовлюють динаміку народжуваності, можна розділити на дві групи: біологічні та соціально-економічні. Зважаючи на високий рівень розвитку медицини та культури суспільства значимість біологічних факторів знижується і вже зараз не є визначальною в рівні народжуваності як розвинених, так і інших країн. Соціально-економічні критерії більшою мірою впливають на народжуваність.

Шлюбність - один із головних демографічних показників, що відображає соціальний благополуччя суспільства та стійкість соціальних систем. Високий показник шлюбності в розвинених країнах корелює із середніми та високими показниками народжуваності.

Частка мігрантів у структурі населення відображає перспективність та соціально-економічну привабливість регіону. Статистичні дані відображають наявність зв'язку між часткою мігрантів та сумарною народжуваністю розвинених країн.

Народжуваність залежить від рівня урбанізації - зростання населення інтенсивніше у низькоурбанізованих районах, тоді як міські території характеризуються невисокою народжуваністю із динамікою на спад.

3. У науковій літературі для аналізу факторів, що впливають на народжуваність існує два підходи: економічний та соціально-психологічний. Центральною демографічною концепцією, на основі якої здійснюється вивчення процесів, прогнозування та пояснення демографічних тенденцій є концепція демографічних переходів.

Вивчення процесів народжуваності є одним із основних завдань демографії. Найбільші труднощі виявляються при дослідженнях народжуваності у розвинених країнах, оскільки їм немає моделей і вже пройдених, статистично врахованих шляхів розвитку, якими можна було б будувати прогнози і планувати розвиток. Одним з перших кроків до розуміння та регулювання динаміки процесів народжуваності на території є визначення факторів, що їх зумовлюють. Більшість розвинених країн такі чинники як рівень шлюбності, частка мігрантів у структурі населення і рівень урбанізації корелюють з показниками народжуваності.

4. У роботі запропоновано методичний підхід аналізу географічних особливостей народжуваності країн із визначенням провідних факторів зростання та зниження сумарного коефіцієнта народжуваності. На основі запропонованої методики здійснено аналіз географічних особливостей народжуваності з визначенням провідних факторів, що впливають на її інтенсивність. Ця методика апробована з прикладу США та України. Вибір даних країни обумовлений тим, що США - держава високого економічного розвитку з високою чисельністю населення, відносно високим рівнем народжуваності та позитивною динамікою кількісних показників процесу.

У межах кожної групи було виявлено закономірності комбінацій умов, які включають три параметри: рівень урбанізації, частка мігрантів і значення вікового коефіцієнта шлюбності.

Проведений аналіз дозволив виділити такі географічні особливості народжуваності України:

Дуже високий рівень народжуваності характерний для західних областей країни. Це визначається насамперед низьким рівнем урбанізації,

великою кількістю багатодітних сімей, високою концентрацією релігійних спільнот тощо.

Високий рівень народжуваності спостерігаємо у центральних та центрально-західних областях. Однією із вагомих причин є високий показник шлюбності, матеріальна стабільність, високий рівень освіти.

Середній рівень народжуваності характерний для південно-центральної та південних областей. Це зумовлено низьким рівнем шлюбності та високим рівнем урбанізації.

Низький рівень народжуваності характерний для східних областей України. Це зумовлено високим рівнем міграційних процесів у даних областях, високим рівнем урбанізації (зазначимо, що Донецька та Луганська області є чи не найурбанізованішими областями країни), низьким рівнем шлюбності, високим рівнем розлучень.

На основі проведеного аналізу ми виділили такі географічні особливості народжуваності США.

Дуже високий рівень народжуваності характерний для центральної частини США та визначається головним чином високими показниками шлюбності, низькою урбанізацією, для штатів розташованих у прикордонній зоні – високою часткою мігрантів.

Високий рівень народжуваності уражає центрально-східної частини навіть визначається головним чином високими показниками шлюбності незначним рівнем урбанізації. Проте більшість штатів залишається високої часткою мігрантів. Дискретне розташування мають штати, де високий рівень урбанізації та часткою мігрантів: Невада, Гаваї, Нью-Джерсі.

Середній рівень народжуваності характерний для приатлантичних та притихоокеанських штатів США і визначається головним чином низьким рівнем шлюбності, високим рівнем урбанізації та високою часткою мігрантів.

Низький рівень народжуваності поширений на незначній площі, характерний для північного сходу, і визначається низьким рівнем шлюбності, високим рівнем урбанізації та незначною часткою мігрантів.

Таким чином, із трьох досліджених факторів віковий коефіцієнт шлюбності має найбільший вплив на народжуваність в Україні та США. У шлюбі визначаються норми репродуктивної поведінки, котрі коригуються залежно від соціальних, національних та релігійних норм. Як показав аналіз, між рівнем урбанізації та шлюбності простежується залежність – високий рівень урбанізації визначає низький рівень шлюбності та відповідно народжуваність, а низький рівень урбанізації – високий рівень шлюбності – високу народжуваність. Проте висока частка мігрантів у структурі населення може бути умовою як високої, так і низької народжуваності. Тому для встановлення кореляції між народжуваністю та часткою мігрантів мають бути проведені подальші дослідження.

Отже, проведений географічний аналіз народжуваності України та США є актуальним, і представляє новий методологічний підхід до осмислення сучасних факторів, що впливають на народжуваність країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонова С.Ю. Особливості народжуваності у жінок середнього віку. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 2 (12). С. 28—39.
2. Богданович В. Шляхи подолання демографічної кризи в умовах соціально-економічних трансформацій. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*, 2016. № 4. С. 207-214.
3. Гавриш В. П. и др. Проблема демографічного дефіциту: соціально-економічні наслідки та шляхи розв'язання. Велика Волинь: Минуле і сучасне: (Матеріали міжнар. наук. краєзнавч. конф., жовт. 2014 р.). Хмельницький; Ізяслав; Шепетівка, 2014. С. 524-527.
4. Голубєва І. Є. Молодь у відтворенні населення: теоретико-методичні підходи дослідження. *Економіка АПК*, 2015. № 7. — С.140-145.
5. Грішнова О. А., Харазішвілі Ю.М. (2019) Демографічна безпека України: індикатори, рівень, загрози. *Demography and Social Economy*, № 2 (36), С. 65–80.
6. Демографічна криза в Україні. Київ: Ін.т економіки НАН України, 2019.
7. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії. Київ: Інститут економіки НАН України, 2017.
8. Доленко Л. Х., Прокоф'єва Г. С. Світова урбанізація та проблеми регіонального економічного розвитку. *Економічні інновації*. 2013. Вип. 53. С. 92-102.
9. Жилка Н., Іркіна Т., Стешенко В. Стан репродуктивного здоров'я в Україні (медикодемографічний огляд) – Київ: МОЗ України, Інститут економіки НАНУ, 2018. 68 с.
10. Закон України «Про Всеукраїнський перепис населення». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 51-52, С. 446.
11. Качан О. Конфліктогенні наслідки сучасних урбанізаційних процесів у світі. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2012. № 24. С. 91-96.

12. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів). За ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. – Київ: Український центр соціальних реформ, 2017. 148 с.
13. Крімер Б. О. Трансформація народжуваності в Україні на ранніх етапах демографічного переходу. *Демографія та соціальна економіка*, 2018, № 2 (33) С. 67–81.
14. Крючков Г. Демографічна криза в Україні: причини і наслідки. *Персонал*, 2021. № 4-5. — С.8
15. Курило І. Про базисні принципи соціально-демографічної політики в Україні. *Україна: аспекти праці*, 2016. № 4. С. 7.
16. Курило І. Про чинники сучасного зниження народжуваності в Україні. Демографічні дослідження. Вип. 23. – Київ: Інститут економіки НАН України, 2017. С. 7–21.
17. Курило І. О. Тенденції народжуваності в Україні у контексті подальшої трансформації суспільства. *Демографічні процеси*. С. 38-45.
18. Левчук Н. Про дослідження механізму формування демографічної кризи в Україні. *Демографічні дослідження*. Вип.19. – Київ: Інститут економіки НАНУ, 2017. – С. 3–22.
19. Лібанова Е.М. Демографічний прогноз: що очікувати українцям до 2050 року? Лібанова Е.М., Курило І.О. ; НАН України. Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. *Урядовий кур'єр*. 2012. №18. С. 2—3.
20. Лібанова Е. Демографічний колапс. *Краєзнавство. Географія. Туризм*, 2004. №34. С.2-4.
21. Малиновська О.А. Міграція в інтересах розвитку: активізація міжнародного діалогу та глобальної співпраці. *Населення України: демографічні складові людського розвитку*. С. 78-93.
22. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти: за ред. Е. М. Лібанової ; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ, 2019. 248 с.

23. Народжуваність. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://cutt.ly/h2cmjPW>
24. Населення України: демографічні складові людського розвитку / за ред. О.М. Гладуна. – Умань : Видавець «Сочінський», 2015. 180 с.
25. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. Київ: АДЕФ-Україна, 2018. 288 с.
26. Пирожков С. І Україна 2050: Перспективи Демографічного Розвитку. *Demography and Social Economy*, 2014. № 4. С. 65-69.
27. Пуригіна О.Г. Сардак С.Е. Міжнародна міграція: Навч. посіб. Київ: Академія, 2017. 312 с.
28. Раєр Д, Економічні і соціальні наслідки демографічного переходу. ДЕМОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД. ТОМ 1, №4, 2014 С. 41-67.
29. Романюк А. Демографічні студії (вибрані праці канадськоукраїнського демографа А. І. Романюка). – Київ: Інст економіки НАН України, 2017.
30. Сайт Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 15.04.2023 р.).
31. Селіванов В. (1992) Національна безпека України та її забезпечення (концептуальний підхід). *Право України*. № 7., С. 9.
32. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. За ред. Е.М. Лібанова, С.Ю. Аксьонова, В.Г. Бялковська та ін.. Київ: ОсноваПринт, 2009. 248 с.
33. Скуратівський В. Особливості теоретичних інтерпретацій сутності демографічної політики. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*, 2005. № 3. С. 10-11
34. Словник української мови: в 11 томах. Том 5, 1974. С. 175.
35. Слюсар Л.І. Зміни шлюбно-сімейної структури населення в умовах демографічного старіння. *Населення України. Щорічна аналітична доповідь*. Київ: ІДСД НАН України, Держкомстат України, 2014. 78 с.

36. Слюсар Л. Освітній потенціал населення України та деякі проблеми його формування. *Демографічні дослідження*. Вип. 25. – Київ: Інститут економіки НАНУ, 2003. – С. 137–144.
37. Слюсар Л.І. Пліуралізація форм шлюбу і її вплив на дітородні орієнтації. *Демографія та соціальна економіка*. 2010. № 1 (13). С. 81—89.
38. Стешенко В. Деякі демографічні наслідки соціально-економічної кризи в Україні. *Демоекономічні дослідження*. Збірник наукових праць. – Київ: Інститут економіки НАНУ, 2015. С.4–18.
39. Стешенко В., Рудницький О., Хомра О., Стефанівський А. Демографічні перспективи України до 2026 р. Київ: Знання, 2019. 101 с.
40. Таблиці народжуваності, смертності та середньої очікуваної тривалості життя. Державна служба статистики України: статистичний збірник. Київ, 2021. 68 с.
41. Терещ В. М. Роль народжуваності у відтворенні населення України. Дослідження молодих науковців. С. 131-138.
42. Трудова міграція: скільки українців працювали за кордоном в 2019-2021 роках [Електронний ресурс]: Слово і Діло – Аналітичний портал – 18 березня 2021 р. Режим доступу: <https://ru.slovoidilo.ua/2021/03/18/infografika/obshhestvo/trudovayamigraciya-skolko-ukraincev-rabotali-granicej-2019-2021-godax>
43. Феленчак Ю. Застосування кластерного аналізу в дослідженнях ризиків демографічних втрат: місто, регіон, держава. *Схід. Спецвипуск*. 2011. Вип. 1 (108). С. 178—182.
44. Чуйко Л.В. Сім'я як осередок демопроцесу: кризові прояви, проблеми, механізми регулювання. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії. Київ: Інститут економіки НАН України, 2001. 106 с.
45. Шевчук П. Україна: мультирегіональна модель народжуваності. *Регіональна економіка*. – 2016. № 2. С.128–133.

46. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні. Київ: АДФ-Україна, 2018. 256 с.
47. Як скоротиться чисельність населення України через війну – прогноз соціолога. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/07/novyna/suspilstvo/yak-skorotytsya-chyselnist-naselennya-ukrayiny-cherez-vijnu-prohnoz-soczioloha>